

استانداردهای گزارشگری پایداری و انطباق آن با مفاهیم مسئولیت اجتماعی و اخلاق اسلامی

حسین ریحانی نژاد^۱

^۱ گروه حسابداری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

چکیده

گسترش بحران‌های زیست‌محیطی، نابرابری‌های فزاینده اجتماعی و رسوایی‌های حاکمیت شرکتی در دهه‌های اخیر، پارادایم گزارشگری مالی سنتی را با چالش‌های بنیادین روبه‌رو ساخته و توجه مجامع بین‌المللی را به معیارهای زیست‌محیطی، اجتماعی و راهبری شرکتی (ESG) جلب نموده است. هدف این پژوهش، بررسی انطباق مفهومی و ساختاری استانداردهای بین‌المللی گزارشگری پایداری با آموزه‌های مسئولیت اجتماعی و اصول اخلاق اسلامی و سنجش تجربی آن در بستر بازار سرمایه است. روش پژوهش از نظر هدف کاربردی و از حیث نحوه گردآوری داده‌ها، توصیفی-پیمایشی از نوع همبستگی با تکیه بر مدل‌سازی معادلات ساختاری مبتنی بر روش حداقل مربعات جزئی (PLS-SEM) است. جامعه آماری پژوهش را ۳۱۰ نفر از حسابداران رسمی، مدیران پایداری شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران، کارشناسان ارشد مالی و متخصصان اقتصاد اسلامی تشکیل دادند که بر مبنای فرمول کوکران و روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای انتخاب شدند. ابزار پژوهش، پرسش‌نامه استاندارد برگرفته از الزامات ابتکار جهانی گزارشگری (GRI) و شاخص‌های افشای مسئولیت اجتماعی اسلامی بود که روایی و پایایی آن از طریق تحلیل عاملی تاییدی، آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی تایید گردید. یافته‌های تجربی نشان داد که هر سه مولفه زیست‌محیطی، اجتماعی و راهبری شرکتی اصول بنیادین اخلاق اسلامی (نظریه خلافت و امانت‌داری، قاعده نفی ضرر، عدالت اجتماعی و نظارت حسبه) انطباق مستقیم، معنادار و ساختاریافته دارند. این همگرایی در ابعاد حاکمیتی و عدالت اجتماعی به دلیل انطباق تام با مقاصد الشریعه در بالاترین سطح قرار دارد، هرچند استانداردهای متداول بین‌المللی فاقد ابعاد تعالی معنوی و مسئولیت‌پذیری اخروی نهفته در اخلاق کسب‌وکار اسلامی هستند. نتایج این پژوهش بر ضرورت تدوین چارچوب بومی و منطبق با ارزش‌های اسلامی در گزارشگری پایداری جهت ارتقای پاسخ‌گویی جامع تاکید دارد.

واژه‌های کلیدی: گزارشگری پایداری، معیارهای زیست‌محیطی اجتماعی و راهبری، مسئولیت اجتماعی شرکتی، اخلاق اسلامی، مقاصد الشریعه، حاکمیت شرکتی، مدل‌سازی معادلات ساختاری.

مقدمه

تحولات بنیادین در محیط کسب و کار معاصر و ظهور چالش‌های جهان‌شمول ناشی از تغییرات اقلیمی، فرسایش سرمایه‌های زیست‌محیطی، شکاف طبقاتی و بحران‌های سلامت شرکتی، الگوهای سنتی حسابداری مالی را که صرفاً بر بیشینه‌سازی سود سهام‌داران و ترازنامه‌های مالی تمرکز داشتند، با بی‌اعتباری تدریجی مواجه کرده است. در این فضا، پارادایم نظریه ذی‌نفعان جایگزین نظریه مالکان محض شده و جامعه جهانی را به سمت پذیرش استانداردهای زیست‌محیطی، اجتماعی و راهبری شرکتی رهنمون ساخته است تا میزان پایداری و تاب‌آوری بنگاه‌ها در بلندمدت قابل سنجش باشد (فریمن و همکاران، ۲۰۲۰). نهادهای بین‌المللی نظیر ابتکار جهانی گزارشگری و هیئت استانداردهای بین‌المللی پایداری، معیارهای جهان‌شمولی را تدوین کرده‌اند تا شرکت‌ها تعهدات غیرمالی خود را نسبت به سیاره زمین و سرمایه‌های انسانی و اجتماعی به‌طور شفاف افشا نمایند (آدامز و همکاران، ۲۰۲۰). با این حال، شالوده نظری استانداردهای رایج پایداری بین‌المللی عمدتاً بر پایه مکاتب فایده‌گرایی غرب و نظریه قراردادهای اجتماعی سکولار استوار شده است که پایداری را اغلب تا سطح مدیریت ریسک مالی و صیانت از ارزش شرکت تنزل می‌دهد (اکبری و حسینی، ۱۴۰۰). در مقابل، تمدن اسلامی از سده‌های نخستین، نظامی جامع از اخلاق اقتصادی و مسئولیت اجتماعی را بر پایه جهان‌بینی توحیدی پایه‌ریزی کرده است که در آن، مالکیت انسان بر منابع مادی جنبه امانی، مشروط و اعتباری داشته و تابع نظارت الهی و حسابداری اخروی است (حسن و نور، ۲۰۲۱). مفاهیمی همچون نظریه خلافت انسان در زمین، اصل امانت‌داری، قاعده فقهی نفی ضرر، عدالت توزیعی، نهاد نظارتی حسبه و اهداف والای شریعت، مبانی عمیقی را برای مسئولیت‌پذیری همه‌جانبه کسب‌وکارها فراهم می‌سازند (صالحی و همکاران، ۱۴۰۱). مسئله بنیادین این است که استانداردهای جهانی افشای پایداری تا چه اندازه با آموزه‌های اخلاق اسلامی هم‌پوشانی دارند و آیا این استانداردها بدون بازتنظیم ارزشی می‌توانند پاسخ‌گوی الزامات اخلاقی و فقهی حاکم بر شرکت‌های فعال در جوامع اسلامی باشند یا خیر (علی و همکاران، ۲۰۲۲). از سوی دیگر، بخش عمده‌ای از ادبیات تجربی کنونی در داخل کشور صرفاً به بررسی اثر افشای پایداری بر متغیرهای مالی محض نظیر بازده دارایی‌ها، هزینه سرمایه یا ارزش شرکت پرداخته‌اند (قربانی و دستگیر، ۱۳۹۹؛ مرادی و باقری، ۱۴۰۲) و از تحلیل زیربنایی سنخیت این شاخص‌ها با اصول اخلاق اسلامی و ارزش‌های مسئولیت اجتماعی شرکتی از منظر مقاصد الشریعه غفلت ورزیده‌اند؛ این امر شکاف دانشی عمیقی را میان ادبیات حسابداری پایداری غربی و مبانی حکمت و اقتصاد اسلامی در ایران ایجاد کرده است (عزیزی و مرادی، ۱۴۰۳). اهمیت این پژوهش در آن است که یکپارچه‌سازی هنجارهای جهان‌شمول افشا با اخلاق هنجاری اسلامی، نه تنها مشروعیت اخلاقی و مذهبی شرکت‌ها را در بازارهای سرمایه اسلامی تثبیت می‌کند، بلکه می‌تواند به سیاست‌گذاران بازار سرمایه و سازمان بورس و اوراق بهادار در طراحی دستورالعمل‌های بومی و ارزش‌محور پایداری یاری رساند (خلیلی و فراهانی، ۱۴۰۲). از این رو، هدف غایی این تحقیق، ارزیابی ساختاری و تجربی درجه انطباق استانداردهای بین‌المللی گزارشگری پایداری با ابعاد سه‌گانه زیست‌محیطی، اجتماعی و حاکمیتی اخلاق اسلامی و مدل‌سازی مسیرهای اثرگذاری این هنجارها بر پایداری همه‌جانبه سازمان‌ها در بستر شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران است تا الگویی روش‌مند برای گذار از گزارشگری صوری به شفافیت اخلاقی پایدار به جامعه علمی عرضه شود (فرید و همکاران، ۲۰۲۲؛ النجار و همکاران، ۲۰۲۳).

مبانی نظری

پایه‌های مفهومی گزارشگری زیست‌محیطی، اجتماعی و راهبری بر این اصل استوار است که ارزش‌آفرینی پایدار یک بنگاه اقتصادی منفک از زیست‌بوم و جامعه‌ای نیست که در آن به فعالیت می‌پردازد. بعد زیست‌محیطی استانداردهای پایداری بر

کاهش ردپای کربن، بهره‌وری در مصرف انرژی، مدیریت پسماند، استفاده بهینه از منابع تجدیدپذیر و حفاظت از تنوع زیستی تمرکز دارد. بعد اجتماعی شامل رفتار عادلانه با نیروی کار، حفظ سلامت و ایمنی شغلی، رعایت حقوق بشر، توسعه سرمایه انسانی و ارتباط سازنده با جوامع محلی است. بعد راهبری نیز نظارت بر ترکیب هیئت‌مدیره، شفافیت اطلاعاتی، پاداش مدیران، کنترل‌های داخلی، اخلاق حرفه‌ای و مبارزه با فساد و رشوه‌خواری را شامل می‌شود (پلاتونوا و همکاران، ۲۰۱۸).

در افق اندیشه اسلامی، اخلاق کسب‌وکار صرفاً ابزاری برای بهینه‌سازی منافع مادی یا پاسخ به مطالبات افکار عمومی نیست، بلکه برآمده از هستی‌شناسی توحیدی و باور به استخلاف انسان است. بر پایه اصل استخلاف، خداوند مالک حقیقی تمام کائنات است و انسان‌ها را به عنوان امانت‌دار و جانشین خود در زمین برگزیده است تا به عمران و آبادانی زمین بپردازند و از هرگونه تعدی، اسراف و تخریب منابع پرهیز نمایند (قرآن کریم، سوره هود، آیه ۶۱). مفهوم امانت‌داری مقتضی آن است که مواهب طبیعی به عنوان سرمایه‌های بین‌نسلی حفظ شوند؛ نگرشی که مستقیماً با هسته مرکزی مفهوم توسعه پایدار در قرن بیست و یکم قرابت دارد. از سوی دیگر، قاعده فقهی نفی ضرر به مثابه اصل اساسی مهار رفتارهای مخرب شرکتی عمل می‌کند؛ به‌گونه‌ای که هیچ فعال اقتصادی مجاز نیست برای کسب سود شخصی یا شرکتی، هزینه‌های خارجی منفی زیست‌محیطی و اجتماعی را بر پیکره جامعه تحمیل نماید (صالحی و همکاران، ۱۴۰۱).

در بعد اجتماعی، مفاهیم اخلاقی عدل و احسان، چارچوب تعیین‌کننده‌ای برای تنظیم مناسبات کارفرما و کارگر و صیانت از کرامت انسانی به دست می‌دهند. در فقه اسلامی، روابط کارگری بر عدالت مزدی، پرداخت به‌موقع حقوق، عدم استثمار و فراهم‌آوردن بسترهای رشد معنوی و روانی استوار است. همچنین آموزه تکافل اجتماعی و مسئولیت مشترک، شرکت‌ها را موظف می‌سازد که فراتر از منافع سهام‌داران، به فقرزدایی، اعتلای جامعه محلی و حل بحران‌های اجتماعی اهتمام ورزند. این الزامات در چارچوب نظریه مقاصد الشریعه، ذیل حفظ نفوس، حفظ عقول و حفظ اموال عمومی تئوریزه می‌گردند (النجار و همکاران، ۲۰۲۳).

در بعد حاکمیت و راهبری شرکتی، سازوکار نهاد حسبه و نظارت همگانی بر پایه فریضه امر به معروف و نهی از منکر، شفافیت بنیادین، پاسخ‌گویی همه‌جانبه، رعایت تعهدات قراردادی و پرهیز از رفتارهای رانت‌جویانه، احتکار و غش در معامله را الزام می‌دارد. در جدول زیر، ابعاد سه‌گانه استانداردهای گزارشگری پایداری با آموزه‌ها، قواعد فقهی و مبانی اخلاق اسلامی تطبیق داده شده است:

جدول ۱. ماتریس تطبیقی ابعاد استانداردهای ESG با مفاهیم اخلاق و فقه اسلامی

بعد استاندارد بین‌المللی (ESG)	نماگرهای کلیدی استانداردهای جهانی (GRI / ISSB)	آموزه‌ها، اصول و قواعد فقهی متناظر در اسلام	پیامد و هدف مشترک در سطح بنگاه اقتصادی
زیست‌محیطی	مدیریت پسماند، کاهش گازهای گلخانه‌ای، بهره‌وری آب و انرژی، حفاظت از تنوع زیستی	قاعده لاضرر، نظریه استخلاف و خلافت انسان، نهی از فساد فی‌الارض، حرمت اسراف و تبذیر	صیانت از منابع طبیعی به عنوان ودیعه الهی و جلوگیری از پیامدهای منفی بین‌نسلی
اجتماعی	ایمنی و بهداشت شغلی، عدالت در دستمزد، توانمندسازی کارکنان	اصل عدالت و احسان، کرامت انسانی (تکریم)، تکافل	حفظ سرمایه انسانی، توزیع عادلانه ثروت، رفاه فراگیر و

ایجاد امنیت روانی در جامعه	اجتماعی، انفاق، مواسات و حق الناس	توسعه جوامع محلی، حقوق بشر	
شفافیت اطلاعاتی، پاسخ‌گویی فراگیر به ذی‌نفعان و پیشگیری از رفتارهای رانت‌جویانه	نهاد حسبه، امانت‌داری، صدق در معاملات، وفای به عهد، نفی اکل مال به باطل	استقلال هیئت‌مدیره، سلامت مالی، افشای شفاف، مقابله با رشوه و فساد، رفتار با سهام‌داران	راهبری

پیشینه پژوهش

بررسی سیر مطالعات پیشین نشان می‌دهد که پیوند میان گزارشگری پایداری و نظام‌های ارزشی و اخلاقی از موضوعات پویا در حوزه مطالعات مالی بین‌رشته‌ای به شمار می‌رود. صالحی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی پیرامون ارتباط میان گزارشگری مسئولیت اجتماعی با رویکرد اسلامی و رفتارهای فرصت‌طلبانه مدیران در بورس اوراق بهادار تهران دریافتند که پایبندی به نماگرهای مسئولیت اجتماعی مبتنی بر اخلاق اسلامی، به‌طور معناداری مدیریت سود را کاهش داده و کیفیت سود حسابداری را ارتقا می‌بخشد؛ آنان نتیجه گرفتند که اخلاق اسلامی نقش بازدارنده قوی‌تری نسبت به قوانین الزام‌آور صوری در صیانت از حقوق ذی‌نفعان ایفا می‌کند. قربانی و دستگیر (۱۳۹۹) به ارزیابی تأثیر افشای داوطلبانه پایداری بر شفافیت اطلاعاتی و کاهش عدم تقارن اطلاعاتی پرداختند و نشان دادند که افشای ابعاد راهبری و زیست‌محیطی، ریسک سقوط قیمت سهام را تعدیل می‌سازد، هرچند ساختار افشای شرکت‌های ایرانی هنوز از استانداردهای ساختاریافته جهانی فاصله دارد. خلیلی و فراهانی (۱۴۰۲) با مطالعه تطبیقی ابعاد افشای پایداری و نظریه مقاصد الشریعه به این نتیجه دست یافتند که محورهای کلیدی گزارشگری جهانی با اهداف پنج‌گانه شریعت در زمینه حفظ مال و حفظ نفس مطابقت بالایی دارد، اما فقدان معیارهای اندازه‌گیری معنوی در استانداردهای رایج نوعی خلأ ارزیابی به وجود آورده است. مرادی و باقری (۱۴۰۲) نیز اثر ساختار مالکیت نهادی بر تعهد به مسئولیت اجتماعی با رویکرد مذهبی را بررسی کرده و تأکید کردند که نهادهای حاکمیتی و مذهبی سرمایه‌گذار، گرایش بالاتری به استقرار الگوهای پایداری همسو با منافع عامه دارند.

در حوزه مطالعات بین‌المللی، حسن و نور (۲۰۲۱) در تحلیلی جامع بر ساختار ابزارهای مالی اسلامی در مالزی و خاورمیانه نشان دادند که همگرایی میان اصول امور مالی اسلامی و شاخص‌های پایداری، مفهومی نوین تحت عنوان «سرمایه‌گذاری مسئولانه منطبق با شریعت» خلق کرده است که بازدهی پایدارتر و ریسک سیستمی کمتری در مقایسه با سبدهای سنتی از خود نشان می‌دهد. النجار و همکاران (۲۰۲۳) با مطالعه ۳۵۰ شرکت در حوزه منا (MENA) دریافتند که رعایت شاخص‌های گزارشگری پایداری توسط بنگاه‌های اقتصادی زمانی که با کدهای اخلاقی مذهبی بومی تلفیق می‌شود، مشروعیت سازمانی و اعتماد عمومی را به‌شدت افزایش می‌دهد. پلاتونوا و همکاران (۲۰۱۸) در بررسی اثر مسئولیت اجتماعی شرکتی بر عملکرد مالی بانک‌های اسلامی حوزه خلیج فارس اثبات کردند که افشای بعد اجتماعی و بعد حاکمیتی اثر مثبت و پایدار بلندمدت بر سودآوری و ثبات مالی دارد. علی و همکاران (۲۰۲۲) در پژوهش خود در پاکستان به بررسی ادراک مدیران مالی از تلفیق معیارهای بین‌المللی با آموزه‌های اخلاق اسلامی پرداختند و گزارش دادند که درک مدیران از مفهوم امانت‌داری مذهبی، پیش‌بینی‌کننده بسیار قوی‌تری برای رعایت رفتارهای دوستدار محیط‌زیست نسبت به جرمه‌های زیست‌محیطی دولتی است. خان و همکاران (۲۰۲۴) نیز نشان دادند که بازطراحی معیارهای حاکمیتی متداول بر پایه مدل حکمرانی اسلامی، ریسک

تخلفات اداری را به کمترین میزان تقلیل می‌دهد. تجمیع این پیشینه‌ها گویای آن است که اگرچه قرابت‌های نظری بسیاری میان گزارشگری پایداری و اخلاق اسلامی شناسایی شده، اما یک مدل ساختاری تجربی چندبعدی که روابط این متغیرها را در بازار سرمایه ایران اعتبارسنجی کند، به ندرت به بوته آزمون گذاشته شده است.

روش‌شناسی

این پژوهش از نظر هدف در زمره تحقیقات کاربردی و از حیث ماهیت و روش گردآوری داده‌ها، توصیفی-همبستگی مبتنی بر مدل‌سازی معادلات ساختاری با رویکرد حداقل مربعات جزئی است. جامعه آماری پژوهش را کارشناسان و خبرگان واجد شرایط شامل حسابداران رسمی عضو جامعه حسابداران رسمی ایران، مدیران مالی و اعضای کمیته‌های حسابرسی شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران، کارشناسان ارشد مدیریت پایداری و اساتید دانشگاهی حوزه حسابداری و اقتصاد اسلامی با حداقل ۵ سال سابقه حرفه‌ای مرتبط تشکیل دادند که بر اساس برآوردهای ثبت‌شده، تعداد آن‌ها حدود ۱۶۰۰ نفر برآورد گردید. بر اساس فرمول کوکران برای جوامع محدود و با در نظر گرفتن سطح اطمینان ۹۵ درصد و خطای مجاز ۵ درصد، حداقل حجم نمونه ۲۹۷ نفر تعیین شد که جهت پوشش خطاهای احتمالی، ۳۴۰ پرسش‌نامه به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای متناسب با حوزه فعالیت توزیع گردید و نهایتاً ۳۱۰ پرسش‌نامه کامل و قابل اتکا جمع‌آوری شد. ابزار سنجش، پرسش‌نامه محقق‌ساخته‌ای مشتمل بر دو بخش عمومی و اختصاصی بود؛ بخش اختصاصی شامل ۳۸ گویه در قالب طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت (از کاملاً مخالفم=۱ تا کاملاً موافقم=۵) تنظیم گردید که ابعاد استانداردهای گزارشگری پایداری در قالب نماگرهای زیست‌محیطی، اجتماعی و راهبری بر اساس راهنمای جامع ابتکار جهانی گزارشگری و ابعاد اخلاق و مسئولیت اجتماعی اسلامی را در چهار بعد امانت‌داری و خلافت، عدالت و کرامت، نفی ضرر و نظارت حسب عملیاتی نمود. روایی صوری و محتوایی پرسش‌نامه توسط ۱۰ نفر از متخصصان دانشگاهی و حرفه‌ای حسابداری و اقتصاد اسلامی ارزیابی شد و با تعدیلات لازم نسبت روایی محتوایی و شاخص روایی محتوایی فراتر از آستانه مجاز قرار گرفت. برای ارزیابی مدل اندازه‌گیری و ساختاری و آزمون فرضیه‌ها، از نرم‌افزار آماری SmartPLS نسخه ۴ استفاده شد که به دلیل عدم نیاز به توزیع نرمال متغیرها و برازش کارآمد در مدل‌های چندسازه‌ای پیچیده، انتخاب گردید.

یافته‌ها و تحلیل داده‌ها

ویژگی‌های جمعیت‌شناختی ۳۱۰ پاسخ‌دهنده نشان داد که ۷۸/۴ درصد از نمونه را مردان و ۲۱/۶ درصد را زنان تشکیل می‌دهند. از نظر سطح تحصیلات، ۵۴/۲ درصد دارای مدرک کارشناسی ارشد و ۴۵/۸ درصد دارای مدرک دکتری تخصصی بودند. از حیث سابقه فعالیت، ۳۲/۳ درصد بین ۵ تا ۱۰ سال، ۴۵/۸ درصد بین ۱۱ تا ۲۰ سال و ۲۱/۹ درصد دارای بیش از ۲۰ سال سابقه کار حرفه‌ای در بازارهای مالی، حسابرسی و دانشگاهی بودند که بیانگر سطح بالای تخصص و اشرافیت علمی نمونه انتخابی است.

جهت بررسی ویژگی‌های توصیفی متغیرهای پژوهش، آماره‌های میانگین، انحراف معیار، چولگی و کشیدگی محاسبه شد که خلاصه آن در جدول ۲ گزارش شده است. میانگین تمام متغیرها بالاتر از مقدار متوسط طیف (۳) قرار دارد که حاکی از ادراک بالای جامعه نمونه از ضرورت و قرابت معیارهای پایداری با آموزه‌های اخلاق اسلامی است. همچنین مقادیر چولگی و کشیدگی در بازه مجاز (۲- تا ۲+) قرار داشته و گویای نرمال بودن نسبی توزیع داده‌هاست.

جدول ۲. آمار توصیفی متغیرهای پژوهش

متغیرهای مکنون پژوهش	نماد	میانگین	انحراف معیار	چولگی	کشیدگی
بعد زیست‌محیطی پایداری	ENV	۳/۸۴	۰/۶۲	-۰/۳۵۱	-۰/۲۱۴
بعد اجتماعی پایداری	SOC	۴/۰۶	۰/۵۸	-۰/۴۸۲	۳۰/۳۳۹
بعد راهبری شرکتی پایداری	GOV	۴/۱۸	۰/۵۱	-۰/۵۱۴	۰/۴۲۱
امانت‌داری و خلافت اسلامی	AMN	۳/۹۲	۰/۵۹	-۰/۲۹۵	-۰/۱۸۵
عدالت اجتماعی و تکریم انسان	ADL	۴/۱۲	۰/۵۴	-۰/۴۱۶	۰/۲۸۸
قاعده نفی ضرر زیست‌محیطی	DAR	۴/۰۱	۰/۶۰	-۰/۳۳۸	-۰/۱۹۰
نظارت شرعی و حسبه	HIS	۳/۹۵	۰/۶۵	-۰/۴۰۲	۰/۳۰۵
پایداری و مشروعیت اخلاقی بنگاه	ORG	۴/۱۵	۰/۵۳	-۰/۴۷۷	۰/۳۹۴

ارزیابی مدل اندازه‌گیری در روش حداقل مربعات جزئی مستلزم بررسی پایایی (بارهای عاملی، آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی) و روایی همگرا (میانگین واریانس استخراج‌شده) است. بر اساس جدول ۳، تمامی بارهای عاملی بالاتر از مقدار آستانه ۰/۷ قرار دارند که نشان‌دهنده دقت بالای گویه‌ها در سنجش سازه‌های مکنون است. همچنین، مقادیر آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی برای تمامی متغیرها از معیار پذیرفته‌شده ۰/۷ فراتر رفته و مقادیر میانگین واریانس استخراج‌شده (AVE) از ۰/۵ بیشتر است که روایی همگرایی مدل را تایید می‌نماید.

جدول ۳. ارزیابی مدل اندازه‌گیری (پایایی و روایی همگرا)

سازه مکنون	تعداد گویه	بازه بارهای عاملی	آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی (CR)	میانگین واریانس استخراج‌شده (AVE)
بعد زیست‌محیطی (ENV)	۵	۰/۷۲۴ - ۰/۸۵۱	۰/۸۴۵	۰/۸۸۹	۰/۶۱۸
بعد اجتماعی (SOC)	۶	۰/۷۲۱ - ۰/۸۶۴	۰/۸۷۲	۰/۹۰۴	۰/۶۱۱
بعد راهبری (GOV)	۵	۰/۷۵۵ - ۰/۸۷۹	۰/۸۶۸	۰/۹۰۵	۰/۶۵۵
آموزه‌های اخلاق اسلامی (ISL)	۱۲	۰/۷۳۱ - ۰/۸۹۳	۰/۹۳۲	۰/۹۳۴	۰/۵۹۲
پایداری و مشروعیت اخلاقی (ORG)	۱۰	۰/۷۴۸ - ۰/۸۸۱	۰/۸۹۶	۰/۹۱۸	۰/۶۳۲

برای سنجش روایی واگرا از معیار فورنل-لارکر استفاده گردید. مطابق این معیار، جذر میانگین واریانس استخراج‌شده هر متغیر مکنون باید از همبستگی آن متغیر با سایر متغیرهای مکنون موجود در مدل بیشتر باشد. نتایج مندرج در جدول ۴ نشان

می‌دهد که اعداد روی قطر اصلی ماتریس (جذر AVE) از تمامی مقادیر زیر قطر بزرگ‌تر هستند و بدین ترتیب، روایی واگرایی مدل مورد تایید قرار می‌گیرد.

جدول ۴. ماتریس روایی واگرا به روش فورنل-لارکر

سازه‌ها	(۱)	(۲)	(۳)	(۴)	(۵)
(۱) بعد زیست‌محیطی (ENV)	۰/۷۸۶				
(۲) بعد اجتماعی (SOC)	۰/۵۲۳	۰/۷۸۲			
(۳) بعد راهبری (GOV)	۰/۴۸۷	۰/۶۱۴	۰/۸۰۹		
(۴) آموزه‌های اخلاق اسلامی (ISL)	۰/۵۹۱	۰/۶۵۳	۰/۶۷۲	۰/۷۶۹	
(۵) پایداری و مشروعیت (ORG)	۰/۵۴۲	۰/۶۴۱	۰/۶۹۵	۰/۷۱۸	۰/۷۹۵

یادداشت: مقادیر برجسته روی قطر اصلی، جذر میانگین واریانس استخراج‌شده (AVE) هر متغیر است.

پس از تایید مدل اندازه‌گیری، مدل ساختاری جهت آزمون فرضیه‌های پژوهش با استفاده از روش بوت‌استرپینگ (با ۵۰۰۰ نمونه فرعی) بررسی شد. نتایج آزمون فرضیه‌ها، ضرایب مسیر، آماره‌های تی، مقادیر معناداری و ضرایب تعیین در جدول ۵ منعکس گردیده است.

جدول ۵. نتایج آزمون فرضیه‌های پژوهش در مدل ساختاری

مسیر فرضیه	ضریب مسیر (β)	انحراف معیار	آماره t	مقدار p	نتیجه فرضیه	ضریب تعیین (R^2)	اندازه اثر (f^2)
بعد زیست‌محیطی ← اخلاق اسلامی	۰/۳۲۸	۰/۰۵۱	۶/۴۱۵	۰/۰۰۰	تایید	۰/۵۶۳	۰/۱۸۵
بعد اجتماعی ← اخلاق اسلامی	۰/۳۸۲	۰/۰۵۴	۷/۱۲۰	۰/۰۰۰	تایید	۰/۵۹۲	۰/۲۲۴
بعد راهبری ← اخلاق اسلامی	۰/۴۱۵	۰/۰۵۰	۸/۳۰۹	۰/۰۰۰	تایید	۰/۶۴۸	۰/۲۸۱
اخلاق اسلامی ← پایداری سازمانی	۰/۶۲۴	۰/۰۴۸	۱۳/۰۲۱	۰/۰۰۰	تایید	۰/۶۷۴	۰/۴۱۲
اثر غیرمستقیم ESG بر پایداری	۰/۴۸۹	۰/۰۴۲	۱۱/۶۴۳	۰/۰۰۰	تایید	-	-

بر پایه یافته‌های تحلیلی جدول ۵، فرضیه اول مبنی بر انطباق بعد زیست‌محیطی با اخلاق اسلامی مورد تایید قرار گرفت؛ ضریب مسیر برابر با ۰/۳۲۸ و آماره تی ۶/۴۱۵ نشان‌دهنده اثری مثبت و در سطح ۰/۰۰۱ معنادار است. فرضیه دوم در خصوص انطباق بعد اجتماعی با اخلاق اسلامی با ضریب مسیر ۰/۳۸۲ و آماره تی ۷/۱۲۰ به اثبات رسید. فرضیه سوم که به انطباق بعد راهبری با اخلاق اسلامی می‌پردازد، دارای بالاترین ضریب مسیر و آماره تی ۸/۳۰۹ بود که حاکی از همگرایی ساختاری عمیق میان اصول شفافیت و مبارزه با فساد در استانداردهای حاکمیتی با نظارت حسبه و صدق امانت‌داری در اسلام است. نهایتاً، فرضیه پیوند میان پایبندی به اخلاق اسلامی و پایداری همه‌جانبه سازمان با ضریب مسیر ۰/۶۲۴ و آماره تی ۱۳/۰۲۱ تایید شد. ضریب تعیین برای سازه پایانی برابر با ۰/۶۷۴ محاسبه گردید که نشان می‌دهد ۶۷/۴ درصد از تغییرات پایداری و مشروعیت سازمانی در شرکت‌های بورس تهران توسط متغیرهای مدل حاضر تبیین می‌شود. شاخص اشتراک استاندارد برای این متغیر معادل ۰/۴۱۸ به دست آمد که از توان پیش‌بینی قوی مدل ساختاری حکایت دارد. در نهایت، شاخص برازش ریشه میانگین مربعات خطای استاندارد شده (SRMR) برابر با ۰/۰۵۲ محاسبه گردید که به دلیل کمتر بودن از آستانه مجاز ۰/۸/۰، برازش کلی عالی مدل تجربی را تضمین می‌نماید.

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از پژوهش حاضر گواهی تجربی و متقن بر این واقعیت است که استانداردهای جهانی گزارشگری پایداری نه تنها تعارضی با مبانی معرفت‌شناختی و فقهی اسلام ندارند، بلکه در غایت خود همگرایی شایان توجهی با نظام مسئولیت اجتماعی و اخلاق کسب‌وکار اسلامی نشان می‌دهند. تایید معنادار اثر بعد زیست‌محیطی بر شاخص‌های اخلاق اسلامی، همسو با نتایج مطالعات پیشین (حسن و نور، ۲۰۲۱؛ علی و همکاران، ۲۰۲۲) نشان می‌دهد که مطالبات اسناد جهانی پیرامون کاهش آلاینده‌ها، کاهش اثرات مخرب آب‌وهوایی و استفاده کارآمد از انرژی، ترجمان عینی و عملیاتی قاعده فقهی نفی ضرر و نظریه قرآنی استخلاف انسان در زمین به شمار می‌آیند؛ چراکه از منظر اندیشه توحیدی، مواهب مادی طبیعت، اماناتی الهی هستند که تصرف غیرسازنده در آن‌ها مصداق فساد فی‌الارض و تضییع حقوق نسل‌های حال و آینده محسوب می‌گردد (صالحی و همکاران، ۱۴۰۱). همچنین، پیوند قوی میان بعد اجتماعی و اخلاق اسلامی که در این پژوهش با بالاترین ضرایب همبستگی تجربی به اثبات رسید، با آموزه‌های خلیلی و فراهانی (۱۴۰۲) و النجار و همکاران (۲۰۲۳) هم‌پوشانی دارد؛ زیرا اسلام با محوریت قرار دادن مفاهیم عدل، احسان و کرامت ذاتی انسان، سازمان‌های اقتصادی را موظف می‌سازد تا محیط کار را ایمن ساخته، حقوق کارگران را بر پایه انصاف تامین نموده و به عنوان یک عضو مسئولیت‌پذیر به حمایت از جوامع محلی پیرامونی بپردازند. هم‌راستایی قابل توجه بعد حاکمیتی با موازین اخلاقی اسلام نیز موید این نکته است که سازوکارهای استقلال بازرسان، سلامت صورت‌های مالی، تفکیک وظایف نظارتی و مقابله همه‌جانبه با رشوه‌خواری، تبلور مدرن اصل فقهی حسبه و پرهیز از خیانت در امانت عمومی هستند که در کلام معصومین (ع) مکرراً مورد تاکید قرار گرفته است (قربانی و دستگیر، ۱۳۹۹؛ فرید و همکاران، ۲۰۲۲). با این همه، تحلیل نقادانه یافته‌ها نشان می‌دهد که تمایز بنیادین میان مدل غربی گزارشگری پایداری و الگوهای مبتنی بر اخلاق اسلامی در خاستگاه غایت‌شناختی آن‌ها نهفته است؛ بدین معنا که در استانداردهای بین‌المللی متداول، پایبندی به الزامات پایداری اغلب به عنوان ابزاری برای مدیریت ریسک‌های استراتژیک، ارتقای تصویر تجاری و حفظ ارزش اقتصادی بنگاه در بازارهای جهانی نگریسته می‌شود، در حالی که در پارادایم اخلاق اسلامی، ایفای مسئولیت اجتماعی یک الزام تکلیفی، عبادی و ناشی از حساب‌کشی اخروی بوده و اصالت آن به حفظ نظام اجتماعی، رعایت حق الناس و صیانت از مقاصد شریعت وابسته است (مرادی و باقری، ۱۴۰۲). بر این اساس، اقتباس صرف و فاقد بومی‌سازی

استانداردهای جهانی ممکن است شرکت‌ها را به سمت نوعی پایداری‌نمایی صوری و فاقد اصالت معنایی سوق دهد. به عنوان محدودیت‌های تحقیق حاضر، می‌توان به تمرکز جغرافیایی بر شرکت‌های فعال در بورس اوراق بهادار تهران اشاره کرد که تعمیم نتایج را به شرکت‌های کوچک و متوسط یا نهادهای اقتصادی سنتی غیربورسی با احتیاط مواجه می‌سازد؛ همچنین ماهیت مقطعی داده‌های پرسش‌نامه‌ای ممکن است تصویری پویا از تغییرات بلندمدت رفتارهای اخلاقی شرکت‌ها ارائه ندهد. برای پژوهش‌های آتی پیشنهاد می‌شود که محققان به بررسی اثرات طولی اجرای کدهای پایداری بر ریسک‌های سیستمی و هزینه استقرار با تاکید بر سازوکارهای تامین مالی اسلامی بپردازند و با بهره‌گیری از ابزارهای هوش مصنوعی و تحلیل کلان‌داده، مدل‌های اندازه‌گیری شفافیت اخلاقی را توسعه بخشند. افزون بر این، به تدوین‌کنندگان استانداردهای حسابداری، سازمان بورس و اوراق بهادار و نهادهای قانون‌گذار پیشنهاد می‌گردد که چارچوب یکپارچه گزارشگری پایداری با نام «گزارشگری پایداری اسلامی» را با ترکیب شاخص‌های عملکردی ابتکار جهانی گزارشگری و سنجش‌های اخلاقی-ارزشی بومی تدوین نمایند تا بنگاه‌های اقتصادی علاوه بر ایفای تعهدات حرفه‌ای خود در بازارهای مالی، زمینه تعالی معنوی و برقراری عدالت همه‌جانبه اجتماعی را فراهم سازند.

منابع

۱. اکبری، محسن؛ حسینی، سید علی. (۱۴۰۰). حاکمیت شرکتی، افشای اطلاعات زیست‌محیطی و هزینه سرمایه شرکت‌ها در بورس اوراق بهادار تهران. *فصلنامه بررسی‌های حسابداری و حسابرسی*، ۲۸(۲)، ۲۴۵-۲۶۸.
۲. خلیلی، محمد؛ فراهانی، مهدی. (۱۴۰۲). مقایسه تطبیقی استانداردهای گزارشگری پایداری با مقاصد الشریعه در اقتصاد اسلامی. *دوفصلنامه مطالعات/اقتصاد اسلامی*، ۱۵(۲)، ۱۸۹-۲۱۸.
۳. صالحی، مهدی؛ رنجبر، حمیدرضا؛ فیروزی، مصطفی. (۱۴۰۱). تبیین نقش اخلاق اسلامی کسب‌وکار در ارتقای مسئولیت اجتماعی و کنترل رفتارهای فرصت‌طلبانه مدیران. *فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری*، ۱۷(۳)، ۱۰۵-۱۱۸.
۴. عزیزی، حسین؛ مرادی، مریم. (۱۴۰۳). ارزیابی پیامدهای گزارشگری پایداری بر شفافیت اطلاعاتی و اعتماد ذی‌نفعان در بازارهای مالی ایران. *پژوهش‌های تجربی حسابداری*، ۱۳(۴)، ۸۵-۱۱۲.
۵. فرید، داریوش؛ میرجلیلی، سید حسن؛ ابویی، اعظم. (۱۴۰۲). بررسی بعد اجتماعی عملکرد سازمان بر مبنای آموزه‌های اقتصاد اسلامی. *فصلنامه پژوهش‌های مدیریت اسلامی*، ۳۱(۲)، ۶۵-۹۲.
۶. قربانی، بهزاد؛ دستگیر، محسن. (۱۳۹۹). بررسی تاثیر افشای مسئولیت اجتماعی و مولفه‌های پایداری بر ریسک سقوط قیمت سهام. *فصلنامه مهندسی مالی و مدیریت اوراق بهادار*، ۱۱(۴۴)، ۳۸۱-۴۰۶.
۷. مرادی، مهدی؛ باقری، الهام. (۱۴۰۲). نقش راهبری شرکتی و ساختار مالکیت مذهبی در توسعه استانداردهای گزارشگری زیست‌محیطی. *فصلنامه حسابداری مالی*، ۱۵(۵۸)، ۱۲۷-۱۵۲.
۸. نیکومرام، هاشم؛ تهرانی، رضا؛ رهنما، فریدون. (۱۴۰۰). الگوبرداری ساختاری از معیارهای جهانی پایداری در نظام اقتصادی ایران. *فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی*، ۱۵(۳)، ۷۵-۱۰۴.

1. Adams, C. A., Druckman, P. B., & Picot, R. C. (2020). *Sustainable Development Goal Disclosure (SDGD) Guidelines*. ACCA, Chartered Accountants ANZ, ICAS.
2. Ali, R., Sadiq, F., & Hassan, M. K. (2022). Islamic corporate social responsibility and environmental sustainability: Evidence from emerging Islamic markets. *Journal of Cleaner Production*, 340, 130758.
3. Al-Najjar, B., Elamer, A. A., & Farooq, M. U. (2023). Corporate governance, sustainability reporting, and Islamic principles: An empirical analysis in MENA region. *Business Ethics, the Environment & Responsibility*, 32(3), 894–912.
4. Freeman, R. E., Phillips, R., & Sisodia, R. (2020). Tensions and principles in stakeholder theory: Towards an integrative conceptual model. *Business Ethics Quarterly*, 30(2), 213–231.
5. Hassan, M. K., & Noor, A. M. (2021). Merging Islamic finance with sustainable finance: A path to sustainable development. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance*, 7(2), 215–244.
6. Khan, A., Al-Jabri, I. M., & Rahman, M. (2024). Re-engineering corporate governance frameworks: Insights from Islamic business ethics and ESG compliance. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 31(1), 412–429.
7. Platonova, E., Asutay, M., Dixon, R., & Mohammad, S. (2018). The impact of corporate social responsibility disclosure on financial performance of Islamic banks in the GCC region. *Journal of Business Ethics*, 151(2), 451–471.